

Vetenskapsfilosofi, vetenskapsfilosofier och fakta

Några kommentarer till Håkan Törnebohms "Hur förhåller sig vetenskapsteori till filosofi?".

1. Inledning

Filosofisk reflexion är något annat än undersökningar och teoribildning inom "faktavetenskaperna", i så måtto är det riktigt att säga att filosofi inte är en faktavetenskap. Men man kan inte med denna terminologiska avgränsning som grund sluta sig till att fakta är irrelevanta för filosofisk reflexion, långt därifrån. Håkan Törnebohm snuddar i sin artikel vid många och svåra frågor om förhållandet mellan filosofi och faktavetenskap. Jag skall diskutera *några* av de frågor han berör, men framförallt vill jag ge en *något annorlunda* bild av vad vetenskapsfilosofi kan och bör vara.

Med en viss förening kan man säga att Törnebohms artikel väsentligen består av:

- (1) En skiss av en vetenskapsteoretisk analys av faktavetenskaperna och deras utveckling.
- (2) Ett program för vetenskapsteoretisk forskning.
- (3) Kritik av en viss typ av vetenskapsfilosofi.
- (4) Vissa empiriska iakttagelser om de faktiska relationerna mellan företrädare för filosofi(er) och företrädare för faktavetenskaper.
- (5) Ett försök att förklara varför relationerna i (4) är som de är.
- (6) En antydan om vad vetenskapsfilosofi kan och bör vara.

Jag skall här inte diskutera de nära förbundna (1) och (2). Det råder ingen tvekan om att de frågor Törnebohm nämner är viktiga frågor för vetenskapsfilosofisk eller vetenskapsteoretisk forskning. Vad man sedan vill *kalla* denna forskning och det ämne inom vilket den bedrivs är en mindre intressant fråga.

Kritiken i (3) riktar sig i första hand mot vissa drag i "samtida anglosaxisk vetenskapsfilosofi". Det är lätt att argumentera för att *vissa* arbeten inom "samtida anglosaxisk vetenskapsfilosofi" är ofruktbara och av föga

relevans för faktavetenskaplig forskning, men en kritik av detta slag måste vara betydligt mera detaljerad än Törnebohms för att vara övertygande. Dåliga arbeten inom "samtida anglosaxisk vetenskapsfilosofi" kan förklaras på många olika sätt: filosoferna i fråga kan vara inkompetenta och dåliga, de kan ha arbetat med bristfälligt material, de kan ha ställt fel frågor, den teoretiska apparat de använt kan vara bristfällig, osv. Allt detta kan vara sant i många fall; samma sak kan emellertid också sägas om andra filosofiska riktningar och om arbeten inom andra vetenskaper. Jag tror dock att Törnebohm vill säga att det i "samtida anglosaxisk vetenskapsfilosofi" finns vissa grundläggande antaganden som gör att den typen av vetenskapsfilosofi *måste* bli dålig. Argument för detta måste utgå från en precis avgränsning av den inriktning kritiken gäller, Törnebohm ger inte någon sådan avgränsning i sin artikel.

Jag skall återkomma till punkterna (3)–(6) längre fram, men det tycks som om Törnebohm anser att de tillsammans leder fram till en slutsats som, något tillspetsat, kan formuleras:

(T) All vetenskapsfilosofi är dålig såvida den inte är en del av vetenskaps-teori (i Törnebohms mening) eller av någon annan faktavetenskap.

Törnebohm formulerar sig inte fullt så kategoriskt, men det är *nästan* den hårda dom man anar. Jag skall i fortsättningen argumentera *mot* (T). Innan jag går in på Törnebohms argument skall jag presentera några viktiga vetenskapsfilosofiska uppgifter.

2. Vetenskapsfilosofi: analys och fakta

Eftersom det räcker för mina syften skall jag utgå från en ganska snäv uppfattning om vad vetenskapsfilosofi skall innehålla: den skall innehålla *filosofisk analys* av begrepp, metoder och teorier inom vetenskaperna. Termen "vetenskapsfilosofi" syftar här i första hand på en forskningsverksamhet, och jag säger inte att vetenskapsfilosofi *bara* skall innehålla de saker jag just nämnde. Hur "filosofisk analys" skall definieras är *i sig* ett filosofiskt problem, tursamt nog räcker det för mina syften att anta att följande två typer av analys är *exempel* på "filosofisk analys" och att de utgör *viktiga delar* av en vetenskapsfilosofisk analys: (Termerna och distinktionen har jag väsentligen hämtat från J. L. Mackie: *Truth, Probability, and Paradox*, Oxford 1973, kapitel 1: "Possibilities of Analysis". Distinktionen är inte ny, den finns implicit hos t ex Hume. Väsentligen är det också samma distinktion som Konrad Marc-Wogau talar om som "Moore's distinktion" i "Mina filosofiska fördomar", *Filosofiska smulor*, Uppsala 1977.)

(i) *begreppsanalys*

(ii) *faktisk analys*

Beteckningarna jag valt kan diskuteras, men jag skall förklara termerna genom ett exempel: vad är en analys av relationen mellan orsak och verkan? Detta problem, "kausalitetsproblemet", är både ett s k klassiskt filosofiskt problem och ett viktigt vetenskapsfilosofiskt problem. En *begreppsanalys* skall utreda vad vårt begrepp om relationen mellan orsak och verkan är: vad *menar* vi när vi säger att något är orsak till något annat? Att vi har ett kausalitetsbegrepp betyder att vi *klassificerar* vissa händelseförlopp som kausala, dvs att en händelse är orsak till en annan. En *faktisk analys* skall svara på frågan: vad har de så klassificerade händelseförloppen gemensamt (förutom att vi tillämpar samma begrepp på dem)? Eller med en alternativ formulering: vad är relationen mellan orsak och verkan *i naturen*?

En faktisk analys kan visa att vårt begrepp är olämpligt eller felaktigt. Det var just Humes poäng att ehuru vårt kausalitetsbegrepp innehåller en idé om ett nödvändigt samband så kan vi inte finna något sådant i naturen, det finns bara i våra föreställningar. Med den bakgrunden ansåg Hume att vi bör ändra på vårt kausalitetsbegrepp.

Båda dessa typer av analys är väsentliga vetenskapsfilosofiska uppgifter. Såväl vetenskapliga fakta som fakta om vetenskaperna har sin givna plats här. Om vi skall analysera kausalitetsbegreppet som det används inom olika vetenskaper måste vi spåra det i såväl den vetenskapliga verksamheten som dess teoribildning. En faktisk analys av kausalitet måste uppenbarligen ta hänsyn till vad vetenskaperna har att säga om vilka orsakssamband det finns i naturen. Det är för mig uppenbart att båda dessa typer av vetenskapsfilosofisk analys kräver kunskap om och "förtrogenhet" med vetenskapligt arbete och vetenskapliga teorier.

Det finns åtminstone ett gott skäl att här inte ytterligare precisera vad begreppsanalys och faktisk analys är: olika filosofiska riktningar har olika uppfattningar därom. Man kan t ex ha olika uppfattningar om hur "empirisk" en begreppsanalys skall vara, eller hur "kritisk" en faktisk analys skall vara. Det jag sagt kan låta trivialt, men det tycks i alla fall innebära att *vissa* viktiga vetenskapsfilosofiska frågor kan utredas också *utanför* en faktavetenskaplig vetenskapsteori i Törnebohms mening. Resonemanget i detta avsnitt är också argument för att vetenskapsfilosofier måste ta "fakta" på allvar – här delar jag Törnebohms uppfattning. Men – vetenskapsfilosofi kan ta "fakta" på allvar utan att själv bli en "faktavetenskap".

Vetenskapsfilosofisk analys, både begreppsanalys och faktisk analys, kan givetvis vara dålig på ett otal olika sätt. Törnebohm *kan* ha rätt i sin uppfattning att dålig vetenskapsfilosofi görs av filosofer med "oempirisk

inställning", men det har inget nödvändigt samband med om analysen bedrivs inom ramen av *ämnet* filosofi eller inom ramen för något annat ämne.

3. Filosofier i och om vetenskap

"Hur kommer filosofi in i vetenskapernas värld?", frågar Törnebohm, och med stöd av Kuhns teorier menar han att filosofin företrädesvis kommer in i "revolutionär vetenskap". Enligt Törnebohm har vi där "rätt att tala om filosofier *i* faktavetenskaperna". Jag tror att talet om filosofier lätt kan missuppfattas här; den formulering om "en (reflekterande) filosofisk del" som Törnebohm använder i sin Tes 6 är betydligt klarare. Vad som kommer in i faktavetenskaperna är här filosofiska diskussioner; filosofiska ställningstaganden och förutsättningar finns redan i vetenskaperna, något som Törnebohm själv poängterar när han tidigare karakteriserat "forskarparadigm". Det är rimligt att anta att dessa filosofiska diskussioner om paradig i hög grad kommer att handla *om* den egna vetenskapen och dess relationer till andra vetenskaper; vad *är* den egna vetenskapen och vad *bör* den vara? Jag skulle hellre säga: det finns hela tiden filosofiska *frågor* att ställa, både *i* och *om* vetenskaper och vetenskapligt arbete.

Efter Törnebohms Tes 6, som jag gärna instämmer i, har jag svårt att följa argumentationen. "Hur förhåller sig filosofier *i* vetenskaperna till filosofier *om* vetenskaperna?", frågar Törnebohm direkt efter sin Tes 6. Jag har mycket svårt att förstå exakt hur denna gränsdragning görs, kanske på grund av Törnebohms vana att tala i termer av filosofier. Filosofier *i* vetenskaperna har förklarats genom Tes 6, filosofier *om* vetenskaper illustreras genom fysiken: "Några filosofer som stod fysiken nära fortsatte att tänka över frågor som gäller fysiken. Vi kan säga att de utvecklade en filosofi *om* fysiken." Jag finner inte detta särskilt klagörande, och behandlingen av Kant är väl summarisk – milt uttryckt. Det är klart att många filosofiska frågor naturligt uppkommer *i* vetenskaperna, men ofta är det då frågor *om* respektive vetenskaper. Om vi ser på centrala vetenskapliga begrepp som förklaring, orsak-verkan och liknande kan vi fråga om en vetenskapsfilosofisk analys av dem skall betraktas som filosofi *om* eller *i* vetenskaperna? Det är inte lätt att säga, frågan verkar felaktigt formulerad. Rimligt är att säga att det är en filosofisk fråga *om* begrepp *i* vetenskaperna. Det verkar som om distinktionen mellan "*i*" och "*om*" inte förmår bära den börda Törnebohm lagt på den; *innehållet* i vetenskapsfilosofiska frågor kan inte enkelt delas i frågor *i* respektive frågor *om* vetenskaperna.

"Jag har kommit fram till ytterligare en tes", säger Törnebohm före sin

Tes 7. Menar han att han etablerat den med stöd av föregående argumentation så förstår jag inte alls hur. Men menar han bara att det nu är dags att formulera en ny tes har jag naturligtvis ingenting att invända. Vad sägs i Tes 7?

Första satsen i Tes 7 lyder: "Vetenskapsfilosofi är filosofi *om* vetenskaperna." Skall den förstås som "En vetenskapsfilosofi är en filosofi om vetenskaperna" kan den godtas som stipulativ definition, men eftersom nästa sats inleds med "Den" är det ingen rimlig tolkning. Törnebohm måste syfta på *disciplinen* vetenskapsfilosofi, men i den tolkningen är det tveksamt om satsen är god svenska. Jag föreslår följande översättning: "Vetenskapsfilosofi är den disciplin där man reflekterar filosofiskt om vetenskaperna." Det hjälper inte helt, men jag har sagt tillräckligt om problemet med "om". Efter den första satsen fortsätter Törnebohm: "Den är sammansatt dels av filosofier *om* olika faktavetenskaper, dels av en allmän och jämförande del, där en rad generella frågor behandlas, t ex . . ." Om vi antar att "Den" syftar på *disciplinen* vetenskapsfilosofi kan den inte gärna vara "sammansatt" av filosofier om olika faktavetenskaper. Jag går däremot gärna med på att man inom vetenskapsfilosofi skall *studera* olika filosofier om faktavetenskaperna. Törnebohm behandlar "en rad generella frågor" något styvmoderligt, och det är inte bra, ty det är just den typen av frågor som är centrala inom ämnet vetenskapsfilosofi. Jag lämnar Tes 7 med kommentaren att den uppenbarligen inte kan anses karakterisera *ämnet* vetenskapsfilosofi.

4. Vetenskapsfilosofi på avvägar?

Törnebohm formulerar också vad han kallar ett relevanskriterium: "Vetenskapsfilosofiska arbeten bör uppfattas som väsentliga och relevanta för forskare inom faktavetenskaperna, särskilt när de befinner sig i krissituationer."

Tyvärr låter det som om domsrätten skulle tillkomma enbart forskare inom faktavetenskaperna. Jag föreslår följande omformulering: "Vetenskapsfilosofiska arbeten bör *vara* väsentliga och relevanta för forskare inom faktavetenskaperna." Det är en förbättring, ty det är fullt möjligt att uppfatta något som oväsentligt och irrelevant utan att det behöver vara det, och omvänt. Rimligtvis har vare sig vetenskapsfilosofen eller forskaren inom en faktavetenskap ensamrätt till en sådan relevansbedömning. Om något är relevant och väsentligt eller ej måste avgöras i en ömsesidig diskussion. Men problemet är inte bara att en del vetenskapsfilosofer har en "helt oempirisk inställning", det är också att en del faktavetenskapliga forskare har en "helt ofilosofisk inställning".

Även med min omformulering av relevanskriteriet vill nog Törnebohm säga: "Varför faller så stora delar av samtida vetenskapsfilosofi igenom enligt relevanskriteriet?" Han menar antagligen att de *uppfattas* som irrelevanta därför att de *är* irrelevanta. Det *finns* säkert irrelevanta arbeten inom samtida vetenskapsfilosofi, men som jag sade inledningsvis måste en sådan diskussion ta sin utgångspunkt i konkreta vetenskapsfilosofiska arbeten – jag hoppas se en sådan diskussion i Filosofisk tidskrift.

Törnebohms hypotes om varför stora delar av samtida vetenskapsfilosofi "faller igenom" enligt relevanskriteriet är intressant, den kan förklara en del. Men säkert inte allt. Många vetenskapsfilosofer kanske har en "helt oempirisk inställning till vetenskaperna", men det finns säkert också "många" som *inte* har det. Att utreda denna fråga närmare är en viktig uppgift för en faktavetenskaplig vetenskapsteori.

Men är relevanskriteriet i min omformulering rimligt? Knappast – även om det kanske kan duga som ett kriterium för "direkt relevans". Vetenskapsfilosofisk analys och diskussion kan vara relevant för *annan* vetenskapsfilosofisk analys och teoribildning. Filosofiämnena är vetenskaper med egna metoder och interna forskningsdiskussioner, och det är orimligt att kräva att *vetenskapsfilosofiska* arbeten alltid skall vara direkt relevanta för *andra* vetenskaper. Vetenskap är också kunskapsproduktion i ett samhälle, med historiska och sociala betingelser. Även om denna aspekt kan vi ställa vetenskapsfilosofiska frågor. Det är därför inte rimligt att kräva att det är just för forskare inom faktavetenskaperna som vetenskapsfilosofiska arbeten skall vara direkt relevanta. Många frågor berör "oss alla". Mycket mera skulle kunna sägas om detta, men det är uppenbart att det finns relevant forskning som faller igenom enligt "relevanskriteriet" (i den ursprungliga formuleringen eller i min omformulering).

Låt oss minska ned perspektivet. Vi befinner oss i den svenska kulturella och akademiska traditionen där filosofiämnena och vetenskapsteori är små ämnen med föga anseende. Jag tror det är ett stort problem att vår kultur är så förfärande "ofilosofisk". Över huvud taget sitter humaniora trångt i Sverige; forskningsprojektet om humanistiska forskningstraditioner i Sverige (jämför Forser (red): *Humaniora på undantag?*) har en stor uppgift att förklara varför.

Jag skriver dessa rader i Oxford, mitt i "samtida anglosaxisk vetenskapsfilosofi". Filosofi, inklusive vetenskapsfilosofi, är här ett stort och ansett vetenskapsområde. Det tycks inte alls som om faktavetenskapliga forskare tycker att "stora delar av samtida vetenskapsfilosofi" faller igenom enligt relevanskriteriet; vetenskapsfilosofi ingår tvärtom i den vetenskapliga allmänbildningen på ett sätt som är helt främmande för svenska förhållanden. Här i Oxford är det t ex fullt möjligt att förklara för

forskare inom faktavetenskaperna varför Kant är en viktig vetenskapsfilosof – det är knappast tänkbart i Sverige. Det finns många kontakter mellan filosofer och "faktaforskare", trots att det inte finns någon faktavetenskap "vetenskapsteori". Jag framför inte dessa intryck som några ovedersägliga bevis. Men det är helt klart att inte dålig vetenskapsfilosofi, i den mån den verkligen är dålig, kan förklaras med något så enkelt som vissa vetenskapsfilosofers "oempiriska inställning".

5. Vetenskapsteori och vetenskapsfilosofi i Sverige

I min inledning formulerade jag påståendet (T) som en tillspetsad formulering av något jag tror Törnebohm haft i tankarna. "Vetenskapsfilosofi utan vetenskapsteori är irrelevant" är inte så långt från (T). Vetenskapsfilosofi bedrivs i Sverige inom teoretisk filosofi, praktisk filosofi, vetenskapsteori och, i viss mån, inom olika andra vetenskaper. Jag har kritiserat Törnebohms argument för att det skulle vara *principiellt* omöjligt att bedriva god vetenskapsfilosofi inom filosofiämnen. Det finns två stora brister i Törnebohms argumentation: han presterar inte en godtagbar definition av ämnet vetenskapsfilosofi och hans relevanskriterium är för snävt. I den mån vetenskapsfilosofin verkligen är dålig finns det inga skäl som talar för att den skulle bli bättre bara genom att inordnas under ett nytt faktavetenskapligt ämne vetenskapsteori.

Törnebohm avslutar sin artikel med "några praktiska konklusioner". Kan man dra några praktiska slutsatser av min diskussion? Knappast. Det är uppenbart att det bedrivs alltför lite empirisk forskning om forskning i Sverige och att det bedrivs alltför lite vetenskapsfilosofi. Vetenskapsfilosofi är filosofi, och måste så förbli även inom ramen av en faktavetenskaplig vetenskapsteori. Hur man skall lösa praktiska frågor om institutionsindelningar och liknande är en diskussion som måste föras med helt andra typer av argument än de Törnebohm använt. En sådan diskussion kommer att handla bland annat om makt och inflytande vid svenska universitetet. Vetenskapsfilosofins innehåll och utveckling är inte ett administrativt problem, åtminstone inte i första hand.